

GEORGAS WILHELMAS
FRIEDRICHAS HEGELIS

FILOSOFINIŲ MOKSLŲ ENCIKLOPEDIJA

ANTROJI DALIS. GAMTOS FILOSOFIJA

Encyclopedia of the Philosophical Sciences.
Part 2. Philosophy of Nature

ĮVADAS

Papildymas. Galbūt galima teigti, kad mūsų laiku filosofijai netenka mėgautis ypatingu prielankumu ar prisirišimu, bent jau nėra, kaip anksčiau, pripažįstama, jog filosofijos studijos privalo sudaryti viso tolesnio mokslinio išsilavinimo ir profesinių studijų būtiną įvadą ir pagrindą. Bet nedvejojant galima tvirtinti bent jau tai, kad smarkiai nemėgstama ypač *gamtos filosofija*. Neketinu išsamiai aptarti, kiek toks prietas būtų dėl gamtos filosofijos yra teisingas; tačiau negaliu ir visai to apeiti. Žinoma, nutiko taip – kaip esant smarkiam postūmiui paprastai būna, – kad *gamtos filosofijos idėja*, kaip kad ji atsivėrė pastaruoju metu, galima sakyti, šio atidengimo teikiamame pirmajame pasitenkinime, užuot ja būtų pasirūpinęs mąstantis protas [*Vernunft*], buvo nevalyvai sučiupta atgrabių rankų ir daugybę kirčių jai sudavė ne tiek jos priešai, kiek draugai. Ji buvo įvairiopai, netgi daugiausia pavers-ta išoriniu formalizmu ir iškreipta, padarant ją minties paviršutinumo ir fantastinės vaizduotės besąvokiniu instrumentu. Neketinu nuodugniau apibūdinti to pasilei-dimo, kuriam buvo panaudota ši idėja ar veikiau jos numarintos formos. Prieš kurį laiką daugiau apie tai pasakiau *Dvasios fenomenologijos* pratarmėje. Taigi nėra ko stebėtis, kad ir mąšlesnioji gamtostaba, ir nevalyvas empirizmas, tiek idėjos vadovaujamas pažinimas, tiek išorinis abstraktus samprotis [*Verstand*] tokiam baro-kiškam ir arogantiškam pretenzingumui atsuko nugarą, o šis savo ruožtu chaotiškai sumaišė nevalyvą empirizmą ir nesupratingas minties formas, visišką įsivaizdavimo

RAKTAŽODŽIAI: Hegelis, Filosofinių mokslų enciklopedija, gamtos filosofija.

KEY WORDS: Hegel, encyclopedia of the philosophical sciences, philosophy of nature.

savivalę ir vadovavimosi paviršutiniška analogija prasčiausius būdus ir pateikė tokį viralą kaip idėją, protą, mokslą, dievišką pažinimą, o bet kokio metodo ir moksliskumo trūkumą – kaip aukščiausią moksliskumo viršūnę. Dėl tokių sukčiavimų gamtos filosofija ir apskritai Schellingo filosofija tapo diskredituota.

Tačiau visai kas kita dėl tokio nukrypimo ir idėjos nesupratimo atmesti pačią gamtos filosofiją. Neretai nutinka, kad piktnaudžiavimo filosofija ir jos iškreipimo geidžia tie, kurie iš neapykantos yra prieš filosofiją nusistatę, mat nukrypimus panaudoja tam, kad apjuodintų patį mokslą, ir, pagrįstai tuos nukrypimus atmetę, nori tai pateikti kaip miglotą paraišką, esą šitaip jie sudavę ir pačiai filosofijai.

Pirmiausia, turint galvoje esamus *nesusipratimus ir prietarus* gamtos filosofijos atžvilgiu, gali pasirodyti tikslinga nustatyti šio mokslo *tiesingą* [*wahren*] sąvoką. Tačiau šią mūsų nuo pat pradžių aptiktą prieštarą reikia laikyti atsitiktine ir išorine; ir galime išsyk visa tai padėti į šalį. Antraip traktatas taptų daugiau polemisinis, o savaime šitai visai nėra malonu; tai, kuo jis būtų pamokomas, iš dalies jau priklauso pačiam mokslui, iš dalies nebūtų taip pamokoma, kad vertėtų dar labiau susiaurinti enciklopedijoje ir taip jau apribotą gausiai medžiagai skirtą vietą. Tad pakaks to, kas jau paminėta; tegu tai padės kaip protestas prieš tokią manierą kaip pasergėjimas, kad tokio filosofavimo apie gamtą – jis dažnai atrodo blizgantis ir teikiančias pramogą, mažų mažiausiai – kelias nuostabą ir gali patenkinti tuos, kurie narsiai prisipažįsta gamtos filosofijoje matantys jų mintį numaldantį fejerverkų žėrėjimą, – šiame dėstyme laukti neverta. Tai, ko čia siekiame, nėra vaizduotės, fantazijos dalykas; tai sąvokos, proto dalykas.

Taigi remiantis *šiuo* požiūriu čia kalbėti apie gamtos filosofijos sąvoką, apibrėžti ir pobūdį [*Art und Weise*] nereikia. Tačiau apskritai moksliniame traktate pritinka jau nuo pradžių apibrėžti, koks bus jo objektas ir tikslas, kas čia ir kaip turės būti svarstoma. Gamtos filosofijos ir iškreiptųjų jos apraiškų priešara pranyksta savaime siauriau apibrėžus jos sąvoką. Filosofijos mokslas – tai ratas, kurio kiekviena dalis turi kitą, einančią prieš ją ir po jos, o enciklopedijoje gamtos filosofija pasirodo tik kaip *vienas* ratas visumoje, todėl apie gamtos kilimą iš amžinosios idėjos, jos sukūrimą ir netgi įrodymą, kad gamta yra būtina, išdėstėme anksčiau (§ 244); čia turime manyti, jog šitai jau žinoma. Jeigu ketiname apskritai apibrėžti, kas tai yra gamtos filosofija, tai geriausia mums ją atskirti nuo to, kieno atžvilgiu ji apibrėžiama; juk kiekvienai apibrėžčiai priklauso dvi. Pirmiausia aptinkame ją turint savitą santykį su gamtos mokslu apskritai, su fizika, gamtos istorija, fiziologija; ji pati – fizika, bet *racionali fizika*. Suvokti ją ir ypač nustatyti jos santykį su fizika turime būtent šiame taške. Tad čia gali atsirasti vaizdinys, esą šis objektas yra naujas. Iš pirmo žvilgsnio gamtos filosofija galbūt atrodo naujas mokslas; vis dėlto tai teisinga viena prasme, o kita – ne. Juk ji sena, tokia sena kaip gamtos stebėjimas apskritai (jos nuo jo atskirti negalima), iš tiesų – netgi senesnė nei fizika, nes juk, pavyzdžiui, Aristotelio fizika daug labiau yra gamtos filosofija negu fizika. Jos tarpusavyje atskiriamos tik naujaisiais laikais. Šį suskaidymą matome tame moksle, kuris – kaip kosmologija –

Wolffo filosofijoje buvo atskirtas nuo fizikos ir turėjo tapti pasaulio arba gamtos metafizika, tačiau buvo susiaurintas iki visiškai abstrakčių sampročio apibrėžčių. Žinoma, šioji metafizika nuo fizikos nutolo labiau, nei tai, ką kaip gamtos filosofiją suprantame dabar. Aptariant šį skirtumą tarp fizikos ir gamtos filosofijos bei jų apibrėžtį viena kitos atžvilgiu, pirmiausia reikia pažymėti, kad abi jos viena nuo kitos atitrūkusios ne taip smarkiai, kaip atrodo iš pirmo žvilgsnio. Fizika ir gamtos istorija pirmiausia vadinami empiriniais mokslais ir dedasi visiškai priklausą nuo suvokimo ir patyrimo bei šitaip jie esą priešpriešinti gamtos filosofijai, minties kildinamam gamtos pažinimui. Bet iš tiesų pirmasis dalykas, kurį reikia pasakyti apie empirinę fiziką, yra tas, kad joje daug daugiau minties, nei ji pripažįsta ar žino, kad ji geresnė, negu mano, arba – jeigu bet koks mąstymas fizikoje galbūt turėtų būti laikomas blogiu – kad ji blogesnė, negu mano. Taigi fizika ir gamtos filosofija viena nuo kitos skiriasi ne kaip suvokimas ir mąstymas, bet skiriasi tik *mąstymo pobūdžiu* [Art und Weise]; abi jos – tai mąstantis gamtos pažinimas.

Šitai ir turime apsvarstyti *pirmiausia*, būtent – kaip pirmiausia mąstymo esama fizikoje; po to, *antra*, turime apsvarstyti, kas yra gamta, ir tada, *trečia*, pateikti gamtos filosofijos suskirstymą.

GAMTOS TYRIMO BŪDAI

Papildymas. Idant rastume gamtos filosofijos sąvoką, *pirmiausia* turime pateikti gamtos pažinimo apskritai sąvoką ir, *antra*, išskleisti *fizikos ir gamtos filosofijos skirtumą*.

Kas yra gamta? Į šį bendrą klausimą atsakysime remdamiesi gamtos pažinimu bei gamtos filosofija. Gamta plyti priešais mus kaip problema ir mįslė; mes jaučiame postūmį ją išspręsti tiek, kiek ir esame to atstumiami; gamta traukia mus, nes dvasia numano save esant jos viduje; o stumia mus nuo svetimumo, kuriame savęs dvasia neranda. Filosofija, sako Aristotelis, prasidėjo nuo nuostabos¹. Imame suvokti, renkame žinias apie įvairiopus gamtos pavidalus bei dėsnius ir šitaip jau savaime leidžiamės į visomis kryptimis nusidriekiančias smulkmes; ir būtent todėl, kad tam nematyti galo, taip veikdami pasitenkinimo nerandame. Ir visoje šioje pažinimo gausoje vėl iš naujo ar tik dabar pirmąkart mums gali kilti klausimas: kas yra gamta? Ji tebėra problema. Matydami jos procesus bei pokyčius, norime pagauti jos paprastą esmę, privirsti šį Protėją liautis mainiusis bei mums pasirodyti ir pasiskelbti, kad užuot vien kaišiojęs prieš mus daugerio pas, vis naujas formas, padėtų paprasčiau kalboje sąmoningai suprasti, kas jis *yra*. Klausimas apie *būtį* daugiaprasmis ir dažnai gali būti nukreiptas vien į vardą, kaip kad klausiant „Kas tai [yra] per augalas?“, arba į stebinį [Anschauung], jeigu vardas jau duotas; jeigu nežinau, kas [yra] ta busolė, tai pasirūpinu, kad man šį instrumentą kas nors parodytų, ir dabar žinau, kas tai [yra]. Taip pat ir klausiant „Kas [yra] šis žmogus?“, čia „yra“ nukreiptas į statusą. Bet galvoje turime ne šią prasmę, kai klausiamo „Kas yra gamta?“ Tai, kuria prasme šito klausiamo, kečindami susipažinti su gamtos filosofija, čia ir aptarsime.

Galime iškart pasileisti filosofinės idėjos link, teigdami, jog gamtos filosofija turi mums pateikti gamtos idėją. Bet jeigu pradėtume nuo to, ji galėtų tapti neaiški. Juk pačią idėją turime suprasti kaip konkrečią ir šitaip ją pažinti, ir tada sutelkti jos skirtingas apibrėžtis; todėl idant gautume idėją, turime pereiti daug apibrėžčių, kuriomis idėja mums pasirodo pirmiausia. Jeigu dabar imamės šių apibrėžčių mums pažįstamomis formomis ir teigiame, jog norime būti maistančiame santykyje su gamta, tai iš pradžių esama dar ir kitų santykio su ja būdų, kuriuos paminėsiu ne dėl išsamumo, bet dėl to, kad juose aptinkami statybiniai akmenys arba momentai, būtinai priklausantys idėjos pažinimui ir mūsų veikiau įsisąmoninami pavieniui per kitus *gamtos tyrimo būdus*. Šitaip prieisime tašką, kuriame išryškės mūsų užsiėmimo savitumas. Mūsų santykis su gamta iš dalies praktinis, iš dalies teorinis. Teoriniame tyrime mums pasirodys prieštaravimas, kuris, trečia, mus atves prie mūsiškės pozicijos; dėl to, kad šio prieštaravimo sprendimui turime pasitelkti tai, kas būdinga praktiniam santykiui, jis integruosis į totalumą ir susivienys su teoriniu.

§ 245

Praktiškai žmogus yra santykyje su gamta kaip su betarpiška bei išoriška, pats būdamas betarpiškai išoriškas ir todėl juslinis individas, tačiau teisėtai gamtos objektų atžvilgiu besielgiąs kaip *tikslas*. Gamtos tyrimas šio santykio požiūriu suteikia baigtinės *teleologijos* poziciją (§ 205). Čia aptinkama teisinga prielaida (§ 207–211), jog gamta neturi savyje absoliutaus galutinio tikslo; bet jeigu šis tyrimas pradedamas nuo paskirų *baigtinių* tikslų, tai jie iš dalies virsta prielaidomis, kurių atsitiktinis turinys savaime gali būti netgi menkavertis ir lėkštas, iš dalies tikslo santykis savaime kelia reikalavimą suprasti giliau, nei remiantis išoriniais ir baigtiniais santykiais, – suprasti sąvoką, kuri imanentiška dėl savo prigimties apskritai ir todėl imanentiška pačiai gamtai kaip tokiai.

Papildymas. Apskritai praktinis santykis su gamta apibrėžiamas savanaudžio geismo; reikmė siekia panaudoti gamtą mūsų labui, ją nudėvėti, sueikvoti, trumpai tariant, sunaikinti. Čia išryškėja išsyk dvi apibrėžtys. α) Praktinis santykis turi reikalą tik su pavieniais gamtos produktais arba su pavieniais tų produktų aspektais. Būtinybė ir žmonių sumanumas išrado begalinę įvairovę būdų, kaip naudoti ir įvaldyti gamtą. Todėl Sofoklis sako:

... οὐδὲν ἀνθρώπου δεινότερον πέλει... [... nieko už žmogų nėra nepaprastesnio...
 ... ἄπορος ἐπ' οὐδὲν ἔρχεται. ... jam niekur išgalės nestinga...]²

Kad ir kokias jėgas gamta išvysto ir paleidžia prieš žmogų – šaltį, laukinius žvėris, vandenį, ugnį, – jis žino būdą, kaip su jomis dorotis, ir netgi ima šį būdą iš jos pačios, panaudoja jį prieš ją pačią; o jo proto gudrumas leidžia jam gamtos jėgoms priešinti kitus gamtos daiktus, kurie jas suturi, jam šitaip apsisaugant ir atsilaukiant. Bet pačios gamtos, josios bendrybės šiuo būdu jis negali nei valdyti, nei nukreipti

savų tikslų link. β) Praktiniam santykiui taip pat būdinga, jog kadangi galas yra mūsiškis tikslas, o ne patys natūralūs daiktai, juos paverčiame priemonėmis, kurių apibrėžtis yra ne juose pačiuose, bet mumyse, kaip kad tada, kai, pavyzdžiui, maistą verčiame krauju. γ) Taip atsiranda mūsų pasitenkinimas, mūsų savigarba, kuriuos anksčiau drumstė koks nors trūkumas. Mano paties negacija, kuri man alkstant yra manyje, sykiu duota kaip kita, nei esu aš pats, kaip tai, ką reikia suvartoti; mano veiklą sudaro tai, kad įnaikinu [*aufzuheben*] šią prieštarą, šią kitybę postuluodamas kaip man identišką arba daikto paaukojimu atkurdamas savo vienumą su savimi.

Anksčiau taip mėgtas teleologinis tyrimas tikrai buvo grindžiamas nurodant dvasią, bet jis pasiliko vien prie išorinio tikslingumo ir dvasią laikė tik baigtine bei užsiėmusia gamtiniais tikslais; todėl, kad jo nurodyti baigtiniai tikslai, sau pajungę gamtos daiktus, buvo lėkšti, jis, kaip būdas įrodyti Dievo išmintį, prarado pasitikėjimą. Tačiau gamtai tikslo sąvoka nėra vien išorinė, kaip kad tada, kai sakome: „Avių vilna yra vien tam, kad ja galėčiau apsirengti“; tuomet dažnai išlenda kvailų dalykų, kadangi, pavyzdžiui, žavimasi Dievo išmintimi, nes ji, kaip sakoma *Ksenijose*³, leido užaugti kamštmedžiams, iš kurių daromi kamščiai buteliams, arba žolelėms nuo skrandžio sutrikimų, arba cinoberui, iš kurio gaminama kosmetika. Tikslo sąvoka, būdama viduje gamtos daiktams, yra jų paprastas apibrėžtumas, pavyzdžiui, augalo sėkla, kurioje glūdi visko, kas turi prasiskleisti medyje, reali galimybė, taigi, kaip tikslingas veiklumas, ji nukreipta vien į išsilaikymą. Šią tikslo sąvoką gamtoje pažino jau Aristotelis ir šią potenciją [*Wirksamkeit*] jis vadina *daikto prigimtimi*; teisingą teleologinį tyrimą (o jis yra pats aukščiausias) sudaro tai, kad gamta tiriami laisva jos savybingame gyvume.

§ 246

Tai, kas vadinama *Fizika*, anksčiau vadinosi *gamtos filosofija*, o sykiu tai yra *teorinis* ir, aišku, *mąstantis* gamtos tyrimas, kuris, viena vertus, pradeda ne nuo išoriškų gamtai (kaip kad anieji tikslai) apibrėžčių ir, kita vertus, yra nukreiptas į jos *bendrybės*, kuri tad išsyk *apibrėžta* vidujai savęs, pažinimą – į pažinimą jėgų, dėsnių, giminių, kurių turinys, be to, turi būti ne vien agregatas, bet, sutvarkytas bei suklasifikuotas, turi pasirodyti kaip organizmas. Gamtos filosofijos, kaip *sąvokojančio* tyrimo, objektas yra ta pati *bendrybė*, bet *pati savaime*, o tiriami ji jos *nuosavame imanentiškame būtinume* remiantis sąvokos saviapibrėžtimi.

[*Pastaba*]. Apie filosofijos santykį su tuo, kas empiriška, jau kalbėjome bendrajame įvade. Ne tik kad privalo filosofija derėti su gamtos patyrimu, bet empirinė fizika netgi yra filosofinio mokslo *atsiradimo* ir *susiformavimo* prielaida ir sąlyga. Tačiau viena yra mokslo atsiradimo eiga ir jo parengiamieji darbai, o kita – pats mokslas; pastarajame pirmieji nebegali pasirodyti kaip pagrindas, kuriuo čia veikiau turi būti sąvokos būtinumas. – Jau buvome prisiminę, kad be to, jog filosofijos eigoje reikia pateikti objekto *sąvokinę apibrėžtį*, dar reikia įvardyti ją atitinkantį *empirinį*

reiškinį ir įrodyti jį iš tiesų ją atitinkant. Tačiau tai, atsižvelgiant į turinio būtinumą, nė kiek nenurodo į patyrimą. Dar mažiau leistina nurodyti tai, ką buvome pavadinę *stebiniu* ir kas paprastai būdavo ne kas kita, kaip vaizdinio ir fantazijos (taip pat ir fantastikos) praktikavimas remiantis *analogijomis*, kurios gali būti atsitiktinesnės arba svaresnės ir objektams įspaudžia tik *išorines* apibrėžtis ir schemas (§ 231, past.).

Papildymas. Teoriniam santykiui (a) pirmiausia svarbu tai, kad atsitraukiame nuo gamtos daiktų, paliekame juos, kokie jie yra, ir prie jų prisitaikome. Šitaip pradėdame nuo juslinių žinių apie gamtą. Tačiau jeigu fizika pasitenkintų vien suvokimais ir šie suvokimai būtų ne kas kita, kaip vien juslių parodymai, tai fizikinė veikla susidarytų vien iš matymo, girdėjimo, uodimo ir t. t., o žvėrys šiuo požiūriu taip pat būtų fizikai. Tačiau mato, girdi ir t. t. būtent dvasia, mąstantysis. Jeigu dabar teigėme, kad teoriniame santykiyje daiktus paliekame laisvus, tai šitai išorinius pojūčius nurodo tik iš dalies, nes jie patys yra iš dalies teoriniai, o iš dalies praktiniai (§ 358); ši laisvą santykį su daiktais turi vien įvaizdinimas [*Vorstellen*], intelektas [*Intelligenz*]. Žinoma, juos taip pat galima tirti ir remiantis taja jų būtimi-priemone; bet tuomet ir pažinimas yra priemonė, o ne savaiminis tikslas. B. Antrasis būdas, kuriuo daiktai nurodo į mus, yra tas, kad jie įgauna mums bendrumo apibrėžtį arba kad paverčiame juos kai kuo bendra. Kuo daugiau mąstymo esama vaizdinyje, tuo labiau pranyksta daiktų natūralumas, paskirumas ir betarpiškumas: išsiskverbiant minčiai, begalinė daugiapavidalės gamtos gausa nuskursta, jos pavasariai miršta, jos spalvų žaismas išblunka. Kas tik gamtoje šiuo žygybe, minties ramume nutyla; jos jaukus perteklius, išskylantis tūkstanteriopai žavinčiais stebuklais, nuvysta išdžiūvusiose formose ir bepavidaliuose bendrumuose, panašiuose į paniurusį šiaurės rūką. C. Ne tik šios abi apibrėžtys priešinos abiems praktinėms apibrėžtims, bet aptinkame prieštaravimą ir paties teorinio santykio viduje, kadangi iš jo, regis, betarpiškai kyla priešybė tam, ką jis ketina. Juk norime gamtą pažinti, kokia ji iš tiesų yra, o ne kažką nesantį; užuot ją dabar palikę ir priėmę tokia, kokia ji yra iš tiesų, užuot ją tiesiogai suvokę [*wahrzunehmen*], darome iš jos kažką visai kita. Daiktus mąstydami, juos verčiame kai kuo bendra; bet daiktai pavieniai, o liūtas-apskritai neegzistuoja. Padarome juos tuo, kas subjektyvu, mūsų produkuota, mums priklauso ir, žinoma, yra savita mums kaip žmonėms; juk gamtos daiktai nemąsto ir nėra jokie vaizdiniai ar mintys. Bet pagal antrąją anksčiau mūsų pateiktą apibrėžtį, būtent toks apvertimas ir įvyksta; iš tiesų galėtų atrodyti, kad tai, ko imamės, mums tampa neįmanoma jau nuo pat pradžių. Teorinis santykis prasideda suvaržant geismą, yra nesavanaudis, leidžia daiktams išsilaikyti ir būti; atsistoję į šią padėtį, iškart nustatėme dvejetą – objektą ir subjektą – ir jų abiejų atsiskyrimą, vienam esant šiapus, kitam – anapus. Bet juk ketiname gamtą veikiau suprasti, ją sąvokoti, paversti mūsų šaka, idant ji nebūtų mums svetima, anapusinė. Ir čia iškyla tas keblumas: kaip mes, subjektai, prieiname prie objektų? Jeigu pasiryžtame šią prarają peršokti ir tuo tikrai susiviliuojame, tai šią gamtą mąstome; ją esančią kita nei mes, padarome kita, nei ji yra. Abu teoriniai santykiai taip pat

vienas kitam betarpiškai priešpriešinti: priverčiame daiktą atitikti bendrybę arba mus, o juk jie, kaip gamtos daiktai, turi būti laisvi, savaimiški. Taigi apie šį tašką ir sukasi pažinimo prigimties klausimas; tai filosofijos interesas.

Tačiau gamtos filosofija yra toje nepalankioje padėtyje, kad privalo savo esmą [*Dasein*] įrodyti; idant ją pateisintume, turime kildinti ją iš to, kas pažįstama. Reikia paminėti vieną savitą subjektyvumo ir objektyvumo prieštaravimo sprendimo pavidalą, kuris pažįstamas taip pat iš dalies iš mokslo, iš dalies iš religijos (tačiau joje jis nukeltas į praeitį) ir be skrupulų pašalina visą keblumą. Abiejų apibrėžčių suvienijimas yra būtent tai, kas vadinama *pirmaprade nekaltybės būkle*, kurioje dvasia identiška gamtai ir dvasinė akis betarpiškai yra gamtos centre, o suskaidytos sąmonės pozicija yra pirmykštis nuopuolis nuo amžinojo dieviško vienumo. Šis vienumas įsivaizduojamas kaip pirmapradis stebiny, protas, kartu esantis ir fantazija, t. y. formuojantis juslinius pavidalus ir būtent šiais jusliniais pavidalais protaujantis. Šis stebintis protas yra dieviškas protas; juk Dievas – turime teisę pasakyti – yra tai, kame dvasia ir gamta yra vienyje, o intelektas būtį ir pavidalą turi sykiu. Gamtos filosofijos kraštutinumai iš dalies kyla dėl tokio įsivaizdavimo, anot kurio, jeigu dabartiniai individai daugiau ir nebegyvena šioje rojaus būklėje, tai vis dėlto esama laimingųjų, kuriems Dievas tiesingą pažinimą ir mokslą praneša sapne, arba žmogus, net ir nebūdamas vienas tokių gimusiųjų su auksiniais marškiniais, gali bent jau dėl to, kad tuo tiki, pasikelti į tokias akimirkas, kuriomis jam betarpiškai apreiškiamą gamtos vidujybę, ir jam tereikia tuos vaizdinius įsileisti, t. y. duoti savo fantazijai vadžias ir pranašiskai ištarti tiesą. Ši buvimo pripildytam būsenai, apie kurios šaltinį daugiau nieko negalima pasakyti, apskritai buvo laikoma mokslinio gebėjimo tobulyste; o kai kada dar priduriama, jog tokia tobulo žinojimo būklė yra ankstesnė nei dabartinė pasaulio istorija ir jog mums, po atskilimo nuo šio vienumo, mituose, tradicijoje arba kituose pėdsakuose liko tik tam tikros tos dvasinės švytinčios būklės nuolaužos ir jos tolimi atšvaistai, kuriais rėmėsi paskesnis žmonių padermės lavinimas per religiją ir iš kurių kilo visas mokslinis pažinimas. Jei sąmonei nebūtų sunku pažinti tiesą, o reikėtų tik sėdėti ant trikojo bei byloti pranašystes, tai, savaimė aišku, išsiverstume ir be mąstymo triūso.

Norint trumpai paaiškinti, kuo toks įsivaizdavimas ydingas, pirmiausia, žinoma, reikia pripažinti, jog jame esama kažko didaus, darančio jį iš pirmo žvilgsnio labai patrauklų. Tačiau šis intelekto ir stebinio, dvasios buvimo-vidujai-savęs ir jos santykio su išorybe vienumas turi būti ne pradžia, o tikslas, ne betarpiškas, o išnešiotas vienumas. Gamtinis mąstymo ir stebinio vienumas būdingas vien vaikams ir žvėrimis, jį geriausiu atveju galima pavadinti jausmu, bet tik ne dvasingumu. Bet žmogus privalo būti valgęs nuo gėrio ir blogio pažinimo medžio, pereiti minties triūsą ir veikmę, idant tuo, kas jis yra, būtų vien tik nugalėjęs savo atskirtį nuo gamtos. Tad tas betarpiškas vienumas yra tik abstrakti, savyje esanti tiesa, o ne vykčiai-tikra [*wirklich*] tiesa; ne tik turinys privalo būti tiesingas, bet ir forma. Šio susiskaidymo sprendimas privalo turėti tokį pavidalą, kad jo forma būtų pažįstanti idėja, o sprendimo momentai turi būti surasti pačioje sąmonėje. Svarbu čia ne griebtis abstrakcijos bei

tuštumos ir pabėgti į žinojimo niekį; priešingai, reikia sąmonę išlaikyti, nes prielaidas, dėl kurių kilo prieštaravimas, reikia paneigti pasitelkus pačią įprastinę sąmonę.

Ši keblumą, t. y. vienpusę teorinės sąmonės prielaidą, jog priešais mus stovintys gamtos daiktai nepajudinami ir nepersmelkiami, tiesiogiai paneigia praktinis santykis, kuriame slypi šis visiškai idealistinis tikėjimas, jog pavieniai daiktai savyje yra niekas. Geismo trūkumas, žvelgiant jo santykio su daiktais aspektu, ne tas, kad daiktų atžvilgiu jis realistiškas, bet tas, kad jis perdėm idealistiškas. Tiesingas filosofinis idealizmas yra ne kas kita, kaip tiktai apibrėžtis, jog daiktų tiesa ta, kad būdami tokie betarpiškai pavieniai, t. y. jusliniai, jie yra vien regimybė, reiškinys. Apie mūsų laikais siaučiančią metafiziką, anot kurios, daiktų nepažįstame, nes jie mums visai neprieinami, galima būtų pasakyti, jog net žvėrys nėra tokie kvaili kaip šie metafizikai; juk jie siekia daiktų, juos griebia, sučiumpia ir suvartoja. Ta pati apibrėžtis glūdi ir nurodytoje antroje teorinio santykio pusėje, būtent tame, kad gamtos daiktus mąstome. Intelektui daiktai tampa pažįstami, aišku, ne dėl jų juslinės egzistencijos, bet dėl to, kad jis juos mąsto, jų turinį postuluoja vidujai savęs ir, kaip sakoma, pridėdamas formą, bendrumą praktiniam, savaime vien negatyvumu esančiam idealumui, paskirumo negatyvumui suteikia teigiamą apibrėžtį. Ši daiktų bendrybė yra ne mums priklausantis subjektyvumas, bet veikiau – kaip laikiniems fenomenams priešpriešintas noumenas, pačių daiktų tiesybė [*das Wahre*], objektyvybė, vykli-tikrybė [*Wirkliche*], kaip Platono idėjos, egzistuojančios ne kur nors nepasiekiamoje tolybėje, bet pavieniuose daiktuose kaip substancialios giminės. Tik tada, kai pavartojama prieš Protėją prievarta, t. y. neatsigręžiama į juslinį reiškinį, jis priverčiamas pasakyti tiesą. Įrašas ant Izidės šydo „Esu tai, kas buvo, yra ir bus, ir nepakėlė mano šydo joks mirtingasis“ priešais mintį ištirpsta. Todėl teisingai sako Hamannas: „Gamta – tai hebrajiškas žodis, parašytas vien priebalsėmis, prie kurių samprotis turi sudėti taškus.“⁴

Taigi, jeigu šios bendrumo kategorijos yra tai, ką empirinis gamtos tyrimas turi bendra su gamtos filosofija, tai vis dėlto jis kartkartėmis svyruoja tarp to, ar ši bendrybė subjektyvi, ar objektyvi; dažnai galima išgirsti sakant, jog šios klasės ir tvarkos yra sudaromos vien pažinimo tikslais. Šis svyravimas dar labiau išryškėja tada, kai skiriamųjų požymių ieškoma ne nuomonėje, jog jie yra esminės objektyvios daiktų apibrėžtys, bet jog jie tik padeda mūsų patogumui, idant jais pasižymėtume daiktus. Jeigu nebūtų nieko daugiau, tai, pavyzdžiui, kaip žmogaus skiriamąjį požymį galėtume nurodyti ausies spenelį, kurio neturi joks žvėris, bet čia išsyk jaučiame, kad tokios apibrėžties nepakanka pažinti tai, kas žmoguje esminga. Tačiau jeigu bendrybė apibrėžiama kaip dėsniš, jėga, materija, tai juk negalima leisti, kad ji būtų laikoma išorine forma ir subjektyviu priedėliu; priešingai, dėsniams priskiriama objektyvi tikrovė [*Wirklichkeit*], jėgos yra imanentiškos, materija – tiesinga [*wahrhaft*] paties daikto prigimtis. Kažkas panašaus taip pat pripažįstama ir giminiųs, pavyzdžiui, kad jos nėra vien panašybių apžvalga, mūsų sukurta abstrakcija, kad jos turi ne vien bendrų požymių, bet yra nuosava vidinė paties objekto esmė, o tvarkos taip pat yra ne vien mūsų bendrosios apžvalgos labui, bet sudaro pačios

gamtos pakopas. Skiriamieji požymiai taip pat turi būti tai, kas giminėje bendra, substancialu. Pati fizika šiuos bendrumus laiko savo triumfu; net galima pasakyti, kad ji, deja, pernelyg siekia vien šių bendrumų. Dabartinė filosofija vadinama identiškumo filosofija; daug tiesingiau šį vardą galima priskirti šiai fizikai, kuri apibrėžtumų tiesiog nepaiso, nes, pavyzdžiui, šiandienėje elektrochemijoje magnetizmas, elektra ir chemizmas laikomi visiškai vienu dalyku. Tai fizikos yda, kad ji per daug įsileido į identiškumą; juk identiškumas yra sampročio pamatinė kategorija.

Gamtos filosofija fizikos jai iš patyrimo suruoštą medžiagą priima tame taške, iki kurio ją fizika atgabeno, ir pertvarko ją nesiremdama patyrimu kaip galutiniu pateisinimu; taigi fizika turi padėti filosofijai, kad šioji jai perduotą samprotinę bendrybę perkeltų į sąvoką, parodydama, kaip ji kyla iš sąvokos kaip vidujai savęs pačios būtina visybė. Filosofinis dėstymo būdas nėra užgaida retkarčiais dėl įvairumo, prieš tai ilgą laiką vaikščiojus kojomis, pavaikščioti ant galvos ar savo kasdienį veidą retkarčiais pamatyti išdažytą; betgi todėl, kad fizikos maniera sąvokos netenkina, tai žengiama toliau.

Kalbant tiksliau, gamtos filosofija nuo fizikos skiriasi tuo, kokia metafizika jos naudojasi; juk metafizika – ne kas kita, kaip bendrųjų mąstymo-apibrėžčių ištisa apimtis, tarytum deimantinis tinklas, kuriuo susemiame visą medžiagą ir šitaip pirmąsyk padarome suprantamą. Kiekviena išlavinta sąmonė turi savo metafiziką, tą instinktyvų mąstymą, tą absoliučią jėgą mūsų viduje, kurią valdome tik tada, kai ją pačią padarome mūsų pažinimo objektu. Filosofija kaip filosofija apskritai turi kitas kategorijas nei įprastinė sąmonė; kiekvienas lavinimas susiveda į kategorijų skirtumą. Visos revoliucijos – moksle ne mažiau, nei istorijoje – atsiranda tik todėl, jog dvasia, idant save turėtų, keitė savo sampročio ir proto kategorijas, save pagaudama vis teisingiau, giliau, artimiau sau ir kaip vieningesnę su savimi. Taigi fizikinių mąstymo-apibrėžčių nepakankumą galima kildinti iš dviejų labai glaudžiai susijusių punktų. A. Fizikos bendrybė yra abstrakti arba vien formali; ji turi savo apibrėžtį ne savyje pačioje, arba ji nepereina į ypatingumą. B. Todėl apibrėžtas turinys yra būtent anapus bendrybės, taigi išsklaidytas, suskaldytas, išretintas, padalintas į atskirybes, neturintis būtino sąryšio savo paties viduje ir būtent todėl yra kaip baigtinis. Pavyzdžiui, jeigu turime gėlę, tai samprotis kreipia dėmesį į jos paskiras kokybes; chemija ją suplėšo ir išanalizuoja. Šitaip išskiriame spalvas, lapų pavidalą, citrinos rūgštį, eterinį aliejų, anglį, vandenilį ir t. t.; ir dabar sakome, kad gėlė susideda iš visų tų dalių.

Encheiresin naturae nennt's die Chemie
Spottet ihrer selbst und weißt nicht wie.
Hat die Teile in ihrer Hand,
Fehlt leider nur das geistige Band,

Ir į dalis išnarstytį jį gražiai,
O jeigu dings vidaus ryšiai, –
Kas tau bėdos! Tai chemijoje vadinasi
Encheiresin naturae... Juokas grynas! –

sako Goethe⁵. Dvasia pasilikti prie šio samprotinio refleksijos būdo negali; ir toliau anapus jo veda du keliai. A. Iš anksto nenusistačiusi dvasia, jeigu stebi [*anschauen*] gamtą gyvai – daug vykusių to pavyzdžių randame pas Goethe'ę, – jaučia šios gyvenimą ir jos bendrą nepertraukiamumą; ji nujaučia visatą esant organišką visu-

mą bei protingą totalumą, taip pat ir paskiroje gyvybėje junta jos vidinį vienumą su savimi; tačiau jeigu sujungsime į vieną visas gėlės sudedamąsias, iš to gėlė neatsiras. Štai todėl į gamtos filosofiją buvo sugražintas stebinyš [Anschauung], ir čia jis buvo vertinamas labiau nei refleksija; tačiau tai klaida, nes remiantis stebiniu filosofuoti negalima. B. Stebinį reikia ir mąstyti, mąstant atkurti minėtajam sudalijimui paprastą bendrumą; šis pamąstytas vienumas yra sąvoka, turinti apibrėžtus skirtumus, bet – kaip save vidujai savęs judinantis vienumas. Filosofiniam bendrumui šios apibrėžtys – ne vis vien; jis – tai save patį pripildantis bendrumas, savo deimantiniame identiškume sykiu turįs ir skirtumą.

Tiesingoji begalybė yra jos vienumas su baigtinybe, o šitai ir yra filosofijos, todėl ir gamtos filosofijos, kategorija. Jeigu giminės ir jėgos yra gamtos vidujybė, o šios bendrybės atžvilgiu išorybė ir paskirybė yra nykstamybė, tai reikia dar ir trečiosios medžiagos, vidujybės vidujybės, kuri, remiantis tuo, kas pasakyta anksčiau, būtų bendrybės ir ypatingybės vienumas.

„Ins Innre der Natur“,

O du Philister! –

„Dringt kein erschaffner Geist.“

Mich und Geschwister

Mögt ihr an solches Wort

Nur nicht erinnern!

Wir denken: Ort für Ort

Sind wir im Innern.

„Glücklich, wem sie nur

Die äußere Schale weist!“

Das hör ich sechzig Jahre wiederholen,

Ich fluche drauf, aber verstohlen;

Sage mir tausend tausendmale:

Alles gibt sie reichlich und gern;

Natur hat weder Kern

Noch Schale,

Alles ist sie mit einem Male;

Dich prüfe du nur allermeist,

Ob du Kern oder Schale seist.

[„Į gilumą gamtos“ –

O siaurakakti tu! –

„Joks sukurtasis nepateks“.

Vylingai užmirštu

Sau tarmę šią

Beigi maniškiai tuoj!

Galvojame: ir čia,

Ir ten mes gilumoj.

„Laimingas, kuriam jos

Vien išorinio kevalo užteks!“

Jau šešiasdešimt metų sakmę šią

Girdžiu vis; keikiu ją, nors paslapčia;

Tūkstanteriopai sau kartoju:

Viskuom ji apdalią it gausus aruodas;

Anei branduolio neduoda

Nė kevalo gamta,

Ji vienu ypu – visa;

Vien pats save ištirk rimtai –

Ar branduolys, ar kevalas antai.]⁶

Suprantant šią vidujybę, teorinio ir praktinio santykio vienpusiškumas įnaikinamas [aufgehoben] ir abi apibrėžtys įvykdomos sykiu. Pirmasis [santykis] apima bendrumą be apibrėžties, antrasis – paskirumą be bendrybės; sąvokojantis pažinimas yra vidurinis, kuriame bendrumas nelieka šiapusybe manyje kaip objektų paskirumo priešybė, bet, turėdamas negatyvų santykį su daiktais ir juos įsisavindamas, randa juose ir paskirumą, daiktų nevaržo ir leidžia jiems laisvai save apibrėžti vidujai savęs. Taigi sąvokojantis pažinimas yra teorinio ir praktinio santykio vienumas: paskirumo negacija, kaip negatyvumo negacija, yra teigiamas bendrumas, teikiantis apibrėžtims tvėrmę; juk tiesingas [wahrhafte] paskirumas išsyk yra bendrumas vidujai savęs paties.

O dėl prieštaravimų, kuriuos galima pateikti šiai pozicijai, tai pirmiausia gali būti klausama, kaip ši bendrybė apibrėžia save pačią? Kaip begalybė išeina į baigtinumą? Konkretesnis šio klausimo pavidalas toks: Kaipgi Dievas sukūrė pasaulį? Žinoma, įsivaizduojama Dievą esant subjektą, vyklią-tikrovę [*Wirklichkeit*] savaime, atitrūkusią nuo pasaulio; bet toks abstraktus begalinumas, toks bendrumas, kuris būtų anapus ypatingybės, pats būtų tik vienas aspektas ir todėl pats būtų ypatingybė, baigtinybė. Sampročio nesąmoningumas tuo ir pasireiškia, kad jis naikina [*aufzuheben*] tai, ką postuluoja, ir veikia priešingai, nei ketina; ypatingybė esą atskirta nuo bendrybės, bet kaip tik dėl to ypatingybė postuluoja bendrybėje ir tad esama tik bendrybės ir ypatingybės vienumo. Dievas atsiskleidžia dvejopai, kaip gamta ir kaip dvasia; abu Dievo pavidalai yra jo šventykla, kurią jis pripildo ir kurioje prezenciškai esti. Tiesingasis Dievas yra Dievas ne kaip abstrakcija, o tik kaip gyvas procesas, kuriuo postuluoja jo kitybė, pasaulis, kuris, suprastas dieviška forma, yra jo Sūnus; ir tik šiame viename su savo kitybe, dvasioje, Dievas yra subjektas. Taigi gamtos filosofijos apibrėžtis bei tikslas ir yra tas, kad dvasia rastų gamtoje savo nuosavą esmę, t. y. sąvoką, kad rastų joje savo atvaizdą. Tad studijuoti gamtą – tai joje išlaisvinti dvasią; ten ji yra, nes santykiauja ne su kitybe, o su pačia savimi. O tuo sykiu išlaisvinama ir gamta; savyje ji – tai protas, bet jos egzistencijoje jis kaip toks išryškėja vien dėl dvasios. Dvasia turi tą tikrumą, kuri turėjo Adomas, kada žvelgė į Ievą: „Tai kūnas iš mano kūno ir kaulai iš mano kaulų.“ Taigi gamta yra nuotaka, vedama dvasios. Bet ar šis tikrumas yra ir tiesa? Kadangi gamtos vidujybė yra niekas kita, kaip bendrybė, tai, kada turime mintį, šioje vidujybėje esame pas save pačius. Jeigu tiesa subjektyvia prasme yra vaizdinio atitikimas objekto, tai objektyvia prasme tiesa yra objekto, dalyko atitikimas savęs paties, jo realybės derėjimas su jo sąvoka. Ašen savo esmėje yra sąvoka, lygi sau pačiai, pro viską prasisverbianti, kuri, kadangi valdo ypatingus skirtumus, yra į save sugrįžtanti bendrybė. Ši sąvoka sykiu yra tiesinga idėja, dieviškoji visatos idėja, kuri viena yra vykli-tikrybė. Tad tiesa yra vien Dievas, nemirtingas gyvumas, kaip sako Platonas, kurio kūnas ir siela vienon prigimtin sulieti. Pirmasis čia kylantis klausimas yra šis: Kodėl Dievas save patį apibrėžė taip, kad sukūrė gamtą?

Literatūra ir nuorodos

¹ *Metafizika*, I, 2, 982 b ff.

² *Antigonė*, eil. 334, 360. Ištrauką vertė N. Stasiulis.

³ Plg. *Xenien von Goethe und Schiller* [*Goethe'ės ir Schillerio ksenijos*], Nr. 15, *Der Teleolog* [*Teleologas*].

⁴ *Brief an Kant* (*Beilage*), Ende Dez. 1759 [*Laiškas Kantui* (*Priedas*), 1759 gruodžio pab.].

⁵ *Faust*, I. Teil, Studierzimmer. Vertė A. Churginas.

⁶ Goethe, *Zur Morphologie* [*Apie morfologiją*], 1 Bd., 3. Heft, Stuttgart u. Tübingen 1820, S. 304; skyriuje „Allerdings“ ir poskyryje „Dem Physiker“ poezijos rinkinyje *Gott und Welt* [*Dievas ir pasaulis*]. Ištrauką vertė N. Stasiulis.

Iš vokiečių kalbos vertė dr. Nerijus STASIULIS,
Vilniaus Gedimino technikos universitetas

Versta iš G. W. F. Hegel, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*, 1830, Zweiter Teil, Die Naturphilosophie, Mit den mündlichen Zusätzen, Suhrkamp, 1986 [1978], p. 9–23.